
Mirjana Filipović

Priča o drekavcu iz kanjona Gradca – tradicijski obrasci u savremenom folkloru

U radu su razmatrani tradicijski obrasci u savremenom urbanom folkloru na primeru priča o neobičnim događajima u kanjonu Gradca, nastalih tokom leta 1994. godine u Valjevu i okolini. Analizirana su i poređena tipska mesta – mesto i vreme dešavanja, akteri, i kontakt sa onostranim – na osnovu čega je zaključeno da se savremene priče potpuno uklapaju u tradicijski model pripovedanja.

Uvod

Priče o mitskim i onostranim bićima u našem narodu su poznate od davnina. Sve su, kao sastavni deo tradicijskog folkloru, prenošene usmenim putem, pa su stoga podložne neprestanom menjanju. Priča o “drekavcu” zabeležena je u predanjima svih naših krajeva. Slične priče javljaju se i u savremenom folkloru. Jedna od takvih priča zabeležena je u Valjevu, a vezana je za neobične događaje koji su se leta 1994. godine zbili u kanjonu reke Gradac. Kako je jedna od osnovnih osobina folklornih tvorevina njihova varijantnost, želela sam da među prikupljenim pričama o drekavcu uočim vezu i otkrijem tipska mesta koja ih svrstavaju u korpus tradicionalne usmene književnosti, a samim tim i u sistem tradicijsko-mitskog mišljenja.

Grada

Zabeleženo je sedam verzija priče o “čudovištu u kanjonu Gradca”. Neke od njih su dobijene od kazivača tokom terenskog istraživanja, dok su druge preuzete iz fonografske dokumentacije Radio-Valjeva i novinskih članaka koji prenose izjave aktera samih događaja. Priče su date hronološki, kako su se pojavljivale u javnosti.

*Mirjana Filipović
(1982), Valjevo,
učenica 4. razreda
Valjevske gimnazije*

*MENTOR:
Marina Simić, student
3. godine etnologije
na Filozofskom
fakultetu u Beogradu*

Priča 1

U leto 1994. godine grupa mladića kampovala je u kanjonu reke Gradac. Bila je zvezdana noć, oni su naložili vatru blizu vira i razgovarali. Odjednom, u blizini, nešto poče da krši i lomi grane, i oni ugledaše neku priliku. Ne mogavši da ocene šta je u pitanju, pobegoše u šator, dok se napolju još uvek čula buka. Strašno uplašeni, “u zoru krenuše ka Valjevu, prosto bežeći sa tog mesta”. Posle dva-tri dana gradom se pronela vest da se neka čudna prilika, životinja, nalazi u kanjonu reke Gradac. Meštani za to nisu znali jer, osim čobana, niko u kanjon nije često zalazio.

Milojko Marjanović – priču je čuo od drugih, bio je član ekspedicije koja je išla da uhvati “čudnu zver iz Gradca”.

Priča 2

Ekološki policajac Blagojević primetio je “čudnu zver” na šumovitom terenu Kraljevog vira, nekoliko kilometara od Sunčanog vira. Dao je opis po kojem je reč o životinji čija visina ne prelazi metar i koja je obrasla crno-belom dlakom. Smatra se da je to biljojed koji ne voli čovekovu blizinu. Isto su potvrdili, nekoliko dana kasnije, i žitelji prigradskog naselja Sedlari, uz tvrdnju da su iz pravca vojnog strelišta u kasnim večernjim časovima čuli prodorne i zastrašujuće glasove. Pošto nisu uspeli da ih razaznaju, pomislili su da je u pitanju zagonetna zver iz kanjona Gradca, u narodu poznata pod imenom drekavac.

Večernje novosti: “Čudovište u Sedlarima”. Priču je ispričao izvesni Blagojević, ekološki policajac

Priča 3

Na Sunčanom viru, grupu kampera je jedne noći uplašila neobična zver, tako da su celu noć proveli budni, naoružani noževima i motkama. Sutradan su došli u Valjevo i ispričali šta im se desilo. Tvrdi se da je čudna zver zapravo majmun, za kojeg se pretpostavlja da je odbegao od neke cirkuske grupe, pošto s jedne strane tog mesta prolazi pruga Beograd-Bar, a s druge strane put prema Užicu i moru. One večeri kada je uplašio grupu kampera zapravo je hteo da komunicira s njima. Ali, bežanjem i veranjem po drveću dao im je do znanja da voli slobodu, što je karakteristično za majmune u kavezu.

Napred: “Kampere napao šimpanza”. Priču je ispričao dr Božin Janevski, iskusni lovac i bivši predsednik Ekološkog društva za zaštitu reke Gradac.

Priča 4

Na proplanku zvanom Sunčani vir boravila je grupa kampera koju je, tokom noći, prestravilo lupanje, lomljenje grana i zvuci koje je ispuštala čudna zver. To nije dugo trajalo, ali su ostali budni do zore. Sutradan su došli u Valjevo i ispričali šta im se desilo. Smatra se da nije u pitanju majmun, već običan jazavac, za koje se inače tvrdi da odlično oponašaju glasove i pokrete.

Dokumentacija Radio-Valjeva. Priču ispričao član Društva za zaštitu Gradca

Priča 5

Grupu kampera, jedne večeri dok su sedeli kraj vatre i odmarali se, iznenada je prekinula čudna životinja koja je ispuštala zastrašujuće zvuke, verala se po drveću, lomila grane. To ih je veoma uplašilo, tako da su noć presedeli jedan uz drugog, naoružani motkama, noževima i svim drugim što im je došlo pod ruku. Sutradan su došli u Valjevo i ispričali šta im se desilo. Ljudi su zaključili da nije u pitanju nikakva životinja, već retardirano dete odbeglo sa Radinog brda, gde su ga roditelji držali zatvorenog u podrumu kuće. Po njihovom opisu ono je bilo dlakavo i ispuštalo je čudne krike jer nije imalo kontakta sa ljudima. Pošto je bio pun mesec, ljudi su to povezali sa pojavom vukodlaka.

Dokumentacija Radio-Valjeva. Priču ispričao čovek koji ju je čuo od drugih

Priča 6

Klub borilačkih veština "Ilija Birčanin" organizovao je logorovanje za svoje članove na Gradcu. Bili su smešteni u vojnim šatorima na prostoru poznatom kao Livadice. Kampovanje je trajalo tri dana, nakon čega su se vratili u Valjevo. Međutim, jedan od članova kluba, Peđa, odlučio je da sa dvojicom drugova ostane još nekoliko dana na donjem kraju Livadica, na jednom isplavku. Dvojica drugih karatista poželeli su da ih uplaše, te su jedne večeri pošli na Gradac. Jedan od njih imao je crni mantil i crni šešir. Krenuli su uz kanjon Gradca. Negde oko stare penzionerske plaže videla ih je jedna žena, a ispod Perila kod Popara deca koja su se ubrzo razbežala. Ova dvojica nisu tačno znali gde se nalaze Peđa i drugovi. Pošto su primetili vatru kod Sunčanog vira, pomislili su da su to oni. Dejan je, sa mantilom i šeširom, prišao osvetljenom krugu vatre i tek tad primetio tri mladića i tri devojke, koji su zanemeli kad su ga ugledali. U mantilu je delovao kao šišmiš. Više detalja daje sam Dejan: "Puzao sam do njih i nisu me primetili. Kad sam shvatio da to nisu Peđa i njegovi drugovi, ja i moj drug (odemo) iza njihovog šatora. Moj drug, Dragan, je čizmom dokačio kanap njihovog šatora koji se sklopio. Tek tada su nas primetili uzviknuvši: To su ovce. Bili su izbezumljeni. Mi smo nestali i sačekali malo dalje da vidimo kako će da reaguju. Čuli smo kako kažu: Dva čoveka u

crnom!” Nastavili su da idu i došli su na levi kraj Livadica, gde su videli Peđu i ona dva momka kako sede kraj vatre. Tada se Dejan preko vode spustio na Livadice, a Dragan ostao dole da odvaljuje kamenje i lomi grane. “Oni su bili na ostrvu koje se zove Bluz vir. Pošto je bio pun mesec, ja sam ih posmatrao dok su sedeli kraj vatre. Počeo sam da pravim egzibicije režanja i udaranja dlanovima o mokru zemlju da bi izgledalo kao da neki slon gazi tuda. Gađao sam kamenjem u plićak da bi se primetila jačina kako kamen puca. Oni su u jednom trenutku pogledali i zagasili vatru; da me bolje vide. Mislili su u jednom trenutku da je žbun, ali žbun nije mogao da skače dva metra i rina kao životinja. Onda su stali sa strane i posmatrali me pola sata kako izvodim svoje egzibicije. Potom sam krenuo prema brdu, a moj drug Dragan je odozgo bacao kamenje u vodu, tako da je izgledalo da ide velikom brzinom. Kasnije sam taj događaj ponovio, tako da su oni do pet ujutru ostali pribijeni jedan uz drugog sa motkama, noževima i ne znam čime već, ali mi smo već bili otišli.”

Dragan i Dejan su svoju prevaru ispričali najužem krugu ljudi. Su-tradan je Peđa sa drugovima došao kući izbezumljen i ispričao prijateljima da je video nešto crno kako skače uz obalu, što ih je veoma uplašilo. Ma-da su znali šta se zapravo desilo, ćutali su da Peđa ne bi ispao smešan. Svi koji nisu bili upoznati sa pozadinom priče razglasili su po gradu da se “nešto” pojavilo na Gradcu.

Dokumentacija Radio-Valjeva. Ispričali B. Janevski i akter samog događaja, Dejan

Priča 7

Momak iz džudo kluba, Dragan, otišao je ponovo na Gradac da vežba kung-fu. Imao je odelo za vežbanje – crni kimono i belu košulju. Bio je na brdu nedaleko od Sunčanog vira i, dok je vežbao, primetio je da dolazi ribočuvar, koji je, ugledavši ga, počeo da beži ka Valjevu vidno uzbuđen. Želeći da ga još više uplaši, Dragan je bacao kamenje i lomio grane.

Priča je dobijena od drugog aktera događaja, Dragana.

Analiza – tipska mesta

Značajna tipska mesta, kako u tradicijskim, tako i u navedenim pričama predstavljaju prostor u kojem se radnja dešava, vreme, akteri i način stupanja u kontakt sa onostranim bićima. Ovo su ključni toposi koji upućuju na simboličko značenje priče.

Prostor

Da bismo razumeli ovaj topos i njegova skrivena značenja, neophodno je razumeti simboličku podelu prostora. Jedna od najopštijih podela odnosi se na razlikovanje omeđenog, ili svog, od neomeđenog prostora.

Pod omeđenim se podrazumeva socijalni, pitomi i naseljen prostor, a neomeđeni je divalji i neosvojeni od strane ljudi. Postoje i prostori koji predstavljaju graničnu oblast između materijalnog i sveta seni. Najčešće su to zabačena uzvišena mesta (gore, brda, proplanci) ili vode (mora, reke). Videli smo da su u navedenim pričama opisane upravo takve lokacije – proplanci blizu reke, dovoljno udaljeni od najbližeg naselja. U granične prostore spadaju i mesta delimično dostupna čoveku i zbog toga naseljena raznovrsnim natprirodnim stvorenjima; čovek ih može parcijalno koristiti, npr. čobani koji čuvaju stoku (Bratić 1993). Sva ta mesta su neosmišljena socijalnom delatnošću i kao takva pomažu natprirodnim bićima da pređu granicu dva sveta i učine zlo pojedincu. To su takođe, po verovanju, nečista mesta na kojima žive demoni i bolesti, gde se može dogoditi, ili se dogodila, neka nesreća. Ona se noću, a ponekad i danju, zaobilaze jer se na njima priviđaju razne “prikojase i nemani, pa se može nagrajsati” (ibid.).

Vreme

Značajna karakteristika priča je i vreme dešavanja, najčešće tamni deo dana (noć ili sumrak), mada ima i odstupanja.

Noć je, po tradicijskom verovanju, period najizrazitijeg delovanja onostranih bića, koji je poznat pod nazivom “gluvo doba” ili “nijedno vreme”. To je doba oko ponoći, tajanstveni deo vremena kada voda prestaje da teče i kada se pojavljuju zla natprirodna bića u liku čoveka, životinje ili ptice. Ta mitska, onostrana bića su ovaj period izabrala za svoju aktivnost jer je tada kolektiv, odnosno društvo, potpuno neaktivno; ljudi su otišli na počinak i za sobom ostavili društveni mir koji krije velike opasnosti, odnosno mitska bića koja lutaju putevima i oko izvora, napadajući čoveka i domaće životinje; njihova snaga dostiže vrhunac u periodu “gluvog doba” (Bratić 1993). Ovaj period prisutan je u pričama 1, 3, 4 i 5.

Sumrak ili suton u našim tradicijskim pričama predstavlja prelazni period i razmeđe dveju velikih celina svakodnevice, doba kada se predmeti u prostoru mogu samo “silom raspoznati”. Kao granica između dva socijalna vremena, sumrak krije opasnost od nasrtaja i neugodnih iznenađenja “s one strane” (Bratić 1993). Ovaj period je takođe specifičan zbog ravnopravnog prisustva dve oponentne sile – ljudskog sveta koji se još nije sasvim povukao i natprirodnih bića koja su već pošla u svoj pohod (ibid.). U ovom periodu, po narodnom verovanju, najčešći su susreti sa neželjenim, naročito na “nečistim” mestima; na primer, odlazak na vodu bio je strogo tabuisan (ibid.). Ovaj vremenski period je prisutan u drugom delu priče 2 i u priči 6.

Odstupanje se javlja u pričama 2 i 7, u kojima se radnja dešava posle podne – za dnevne svetlosti – ali to ne znači da su mitska bića tada neak-

tivna; naprotiv, oni danju borave na udaljenom prostoru, pa ih čovek može sresti ako se nađe usamljen u “pustoši kakve planine ili šume” (Bratić 1993).

U priči 3 pominje se period punog meseca. To upućuje na traganje za simbolikom ove pojave i Meseca uopšte u našoj narodnoj tradiciji. Prema Dobrili Bratić, mesec je pre svega simbol noći i smrti koji se pojavljuje kad zađe sunce i čitava priroda zamre, i čija je svetlost i zimi i leti podjednako hladna.

U pričama 1–6 pominje se period prvih petlova i rane zore. Osvrnimo se prvo na simboliku petla u narodnoj tradiciji. Petao je izrazito demonska životinja posvećena Svarogu, bogu svetla i Sunca. Na izvesnu vezu sa božanstvom svetla ukazuje i naše narodno verovanje da se sva noćna bića povlače čim zapevaju prvi petli (Kulišić, Petrović i Pantelić 1970: s.v. petao). Značaj petla u našem tradicijskom životu vidi se i po tome što im je palo u deo da označe prestanak noćnog ne-vremena i početak dnevnog društvenog proticanja vremena (Bratić 1993). Oni svojim kukurikanjem rasteruju tišinu, a samim tim i onostrana bića čije delovanje prestaje. “Ako neko putuje noću, pa ga neman spopadne, ostaviće ga čim prvi petlovi kukuriknu. Tek tada ljudi mogu slobodno i bez straha od onostranih bića ustati i ako je potrebno odmah krenuti za nekim poslom ili na put”, piše Sima Trojanović.

Akteri

Za sve priče karakteristične su ličnosti koje ostvaruju neposredan kontakt sa “onostranim”.

Po Dobrili Bratić, direktni susreti s natprirodnim su, po pravilu, rezervisani za pojedince jer se kolektiv, kao nosilac društvene stvarnosti, ne može neposredno suočiti sa (ne)stvarnošću “onostranog” – takav susret bi predstavljao kraj sveta. Samo u odsustvu kolektiva pojedinci bivaju ugroženi od bića noći. U pričama 1, 3, 4, 5 i 6 akteri su kamperi, a u pričama 2 i 7 ribočuvar.

Kontakt sa onostranim

Zajedničko obeležje mitoloških priča je odnos koji se uspostavlja između onostranih bića i ljudi. U tim odnosima može da bude manjih razlika, ali osnova je ista.

Dobrila Bratić u ogledu “Bučna bića noćne tišine” pokazuje da ova bića barijeru koja ih deli od ljudi najradije i najlakše probijaju zvukom, uspostavljujući tako ograničen kontakt sa čovekom. Međutim, “bučna bića” zvukom takođe postižu i akustički napad na čoveka jer se veruje da ona, budući nevidljiva, svoju moć ispoljavaju pomoću zvuka. Kakav će uticaj onostrana bića izvršiti na čoveka, umnogome zavisi i od njega samog, od-

nosno od njegove sposobnosti da se nosi sa datom situacijom. Prema *Srpskom mitološkom rečniku*, u našoj narodnoj religiji mnoga oruđa (posebno ako su napravljena od gvožđa, sa oštricom ili šiljatim vrhom) predstavljaju efikasno zaštitno sredstvo protiv zlih duhova. Tako je nož često korišćen kao zaštita od nevidljivih sila, a kao najkorisnije oružje protiv vampira upotrebljavani su neki oštri predmeti, naročito igla (Bratić 1993).

U svim navedenim pričama veza onostranih bića sa ljudima uspostavlja se preko zvuka (dreka, lomljenje granja).

U pričama 1, 3, 4, 5, 6 kamperi su kao oružje koristili drvene i oštre predmete – motke i noževe.

Pored sličnosti, među pričama postoje i neke razlike:

U pričama 1 i 2 čudna zver je drekavac. U *Srpskom mitološkom rečniku* objašnjeno je da je drekavac sličan vampiru i da postaje od umrlog nekrštenog deteta koje kolektiv simbolički nije uveo u zajednicu, pa je njegova duša osuđena na besciljno lutanje (up. Bratić 1993). Telo mu je šareno, dugačko i tanko kao vreteno, nesrazmerno velike glave. Zamišljano je i kao čupavo dete ili kakva životinja. On spada u red bučnih onostranih bića, koja svoje prisustvo obznanjuju drekom i čija pojava predskazuje smrt. U Srbiji i Bosni vladao je veliki strah od drekavaca. U Kragujevačkoj Jasenici za drekavca kažu da “viče ogromno”. Oni takođe imaju sposobnost da oponašaju glasove raznih životinja, kao i plač dece koji u noćnoj tišini deluje zastrašujuće.

U priči 3 pojavljuje se majmun, a u priči 4 jazavac, ali realnost ovih bića ne umanjuje natprirodnu stranu priča pošto se zna da se natprirodna bića mogu oglašavati koristeći ovostrane (bučne) posrednike (Bratić 1993).

U priči 5 “neobična životinja” je dete, ali dlakavo i retardirano, za koje se priča da se pri punom mesecu pretvara u vukodlaka. Prema Dušanu Bandiću (1997), vukodlak je dosta poznato biće onog sveta koje u našem narodnom verovanju ima više imena i različitih osobina, i koje je kod svih slovenskih naroda poznato još od boravka u njihovoj staroj postojbini. Vampir i vukodlak su po svojim osobinama slični drekavcu. Dobrila Bratić navodi da je “vukodlak pokojnik čija je duša opasno zalutala na putu traženja velikog spokoja na onom svetu jer se nije odvojila od tela nego sa njim i dalje čini celinu, što je na volšeban način noću izvlači iz groba i vraća među žive”. Ovaj “onostrani pobunjenik” se ne može kretati slobodno, već je prisiljen da se šunja, prikrada i potajno ostvaruje svoje namere, kao, uostalom, i svako ko se suprotstavi volji i normama zajednice. Zato se vampir uvek kreće noću, u periodu socijalne bezvremenosti, dok ga dnevna aktivnost kolektiva, najavljena zvukom prvih petlova, pretvara u pasivno biće. Vampir napada ljude i životinje, ubija ih da bi se pogostio njihovom krvlju i dočepao snage kojom će i nadalje pokretati svoje telo. I kad naizgled nema zle namere prema živima, već se samo

pojavljuje u selu, ili čak kad pokuša da učini kakvo dobro delo, njegova sablasna pojava izaziva osudu čitave zajednice jer strah ne izaziva samo ono što vampir može da učini čoveku, već pre svega neposrednost kontakta na kojoj insistira. Zato su kontakti s ovim bićem rezervisani za pojedince, koji se mogu spasiti jedino probadanjem njegovog tela nekim oštrim predmetom.

Priče 6 i 7 imaju potpuno prihvatljivu sadržinu u “ovozemaljskom” svetu ali, kao i u prethodnim pričama, akteri su različiti jer se u istim ulogama pojavljuje veći broj lica.

Zaključak

Analiza pokazuje da se priče o neobičnim događajima u kanjonu Gradca potpuno uklapaju u tradicijski model, iako su nastale mnogo kasnije. Ovaj zaključak potvrđuje tezu da je jedna od osnovnih karakteristika folklornog pripovedanja korišćenje velikog broja ustaljenih motiva i sižea, koji se, prilagođeni novim uslovima i događajima, uporno održavaju i koriste.

Literatura

Bandić D. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XXvek.

Bratić D. 1993. *Gluvo doba*. Beograd: Plato.

Kulišić Š., Petrović P.Ž., Pantelić N. 1970. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit.

Mirjana Filipović

The Story of “drekavac” from Gradac River: Traditional Models in Contemporary Folklore

The aim of this paper is to analytically compare traditional narrative models in folk stories, discussed in works of Bratić (1993), Bandić (1997) and other authors, with stories of encounters with a supernatural creature by the Gradac river, near city of Valjevo.

During the summer of 1994, several stories about such creature could be heard. The stories used were collected from informants, published in local papers or broadcast on the local radio station.

Apparently a group of people camping by river Gradac one night got scared by strange sounds whose origin they had not been able to identify.

Upon their return to Valjevo, they recounted what had happened to them. Explanations ranged from decidedly supernatural to seemingly rational. The supernatural centered around a mythological creature from Serbian folklore, small and hairy, known as “drekavac” for the high irritating sounds it makes at night (in Serbian, *dreka* = noise). The more rational included a monkey, who had apparently escaped from a circus passing nearby; a badger, known for its ability to imitate all sorts of noise; and a runaway mentally disabled child whose parents had kept him in the basement of a house not far away from where the encounter took place. Among the most rational was an explanation featuring a group of boys who wanted to play a prank on their friends.

Regardless of the type of the explanation and recount offered, all stories had something in common.

The place of the encounter is always a faraway one, unpopulated, unchanged by human intervention – the river bank, for example. The time of the occurrence is always the “un-time”: dusk or night, known in the folklore tradition as the time when supernatural creatures are active: this also is a time unclaimed by any human activity. The protagonists of the encounter are always alone, isolated from the rest of their group – it is claimed that these creatures fear the society as a whole. The origin of the sounds was ascribed to drekavac and werewolf, supernatural creatures which are part of the Serbian folk bestiary. These models regularly appear in traditional folk stories. The final conclusion is that all of the “Gradac beast” stories, although of a much more recent date, completely adhere to traditional folk models.

Selection from original text: Jana Baćević

